

По повод 80 години от спасяването на българските евреи

Ас. д-р Арсини Колев
УниБИТ, София

On the occasion of the 80th anniversary of the salvation of the bulgarian jews

Assist. Prof. Dr. Arsini Kolev
University of Library studies and Information technologies, Sofia

Abstract: *The report is structurally divided into two main parts, one looking at the State of Israel and the other focusing on some of the celebrations held this year. Thus, the author will try to present to the reader, even if only in the form of a report in an abbreviated version, how various state, municipal and cultural institutions celebrated 80 years since the rescue of the Bulgarian Jews.*

The purpose of this report is to present how exactly these celebrations took place.

The article is dedicated to the 80th anniversary of the rescue of Bulgarian Jews from the death camps, which took place on March 10, 2023.

Key words: *Bulgarian Jews, country, celebrations, 80 years, Holocaust*

Резюме: Докладът структурно е разделен на две основни части, едната разглежда Държавата Израел, а другата е съсредоточена върху някои от проведените през тази година чествания. Така авторът ще се опита да представи на читателя макар и само под формата на доклад в съкратен вариант, как различни държавни, общински и културни институции отбелязаха 80 години от спасяването на българските евреи.

Целта на настоящият доклад е да представи как се проведеха именно тези чествания.

Статията е посветена на 80 годишнината от спасяването на българските евреи от лагерите на смъртта, която се навърши на 10 март 2023 г.

Ключови думи: Български евреи, държава, чествания, 80 години, Холокост

Интегрирането на определен етнос в друго етническо общество е специфичен културен феномен, но същевременно индикатор и показател на социокултурното развитие на определена епоха.

Живеейки сред други народи, евреите не са пасивни наблюдатели на случващото се, а поради характерната си активност, ако условията позволяват, те се трудят в различни области, с което подпомагат развитието на културата не само на страната, в която живеят, но и на световната култура. Преди 13 века започва и съжителството им с българите, основано на взаимна лоялност и толерантност. И въпреки че съдбата на българския народ не повтаря съдбата на еврейския, тя има с нея съществени сходни черти. Навярно за това двата етноса успяват да хармонизират отношенията си, както и да сближат и преплетат двете култури, в резултат на което се пораждават съвременните отношения между тях, а за изследователите остава богато културно-историческо наследство, важна част от което са архивите.

Държавата Израел

Евреите са един от най-древните народи на земята. Приема се, че водят началото си от Авраам, библейска личност, която преди 4000 години, в покорство, се преселила в Ханаан (Обещаната земя), където днес се намира Израел и останала в историята не поради своите постижения, а поради своите потомци, които стават родоначалници на различни племена. Това начало подробно е описано на страниците на Библията.

Около хиляда години по-късно на това място цар Давид съгражда град Ерусалим, а неговият син Соломон издига тук първия еврейски храм. Но хората забравили да вършат добри неща и към 930 година пр. Хр. Държавата отслабва и се разпада на Израилско и Юдейско царство. Към 720 пр. Хр. Асирия превзема Израил, а Юдея пада под вавилонска власт около 586 г. Така е поставено началото на т.нар. изселване на еврейския народ, а пътуването му по света продължава векове напред.[1]

До XIII век Израел е владян от християните-кръстоносци, но го напускат и мюсюлманите окончателно завладяват тези територии. През 1882 г. е началото на първата Алия (вълни от еврейска емиграция към Ерец Израел). До XIX век в Израел евреите са под 10% — населението е предимно от арабски мюсюлмани и християни.

Появата на ционисткото движение през 1897 г. цели създаване на „Еврейски национален дом“. Появяват се няколко предложения къде да бъде основана еврейската държава. Втората Алия започва през 1904 г., а третата през 1919 г. и до 1923 г. в Палестина пристигат 40 000 евреи, предимно от Източна Европа. През 1924 г. е четвъртата Алия. За две години около 63 хиляди души са се преместили в Палестина. Емигрантите са основно от Полша.

Заселниците от тази вълна са обучени на селско стопанство и са способни да развиват икономика, в резултат на което еврейското население нараства на 90 000 души. През 1929 година е Пета Алия. В периода до 1939 г. във връзка с разцвета на нацистката идеология около 250 хиляди евреи се преместват от Европа в Палестина.

Този факт поражда недоволството на арабските лидери и като следствие над еврейски селища зачестяват нападения, които никой не порицава и не оказва съдействие на еврейските заселници. Промяната настъпва вследствие на международната подкрепа след Холокоста.

Така след близо две хиляди години еврейска диаспора и след 55 години усилия за създаване на еврейско отечество, на 14 май 1948 г., с резолюция на ООН, е основана държавата Израел.

Държавата е призната веднага от САЩ, СССР и много други страни, но не и от съседните арабски държави. В следващите няколко дни близо 700 ливански, 1900 сирийски, 4000 иракски и 2800 египетски войници нападат новата държава. Така се поставя началото на конфликт, който продължава и до днес.

В момента населението е над 8 милиона души. Образованието е задължително за деца между 3 и 18 години. Тя е технологично силно развита пазарна икономика със значителен държавен сектор.

Страната няма писана конституция, като тази функция се изпълнява от 14 отделни закона, известни като Основни закони на Израел.

Парламентът, наречен Кнесет, има 120 депутати и 4 годишен мандат.

Президентът се избира за срок от 7 години, а той назначава министър-председателя.

Има многопартийна система, в която се открояват две големи политически партии – десният блок Ликуд и лявата Партия на труда.[2]

Създадени са традиции в различните направления на културата. Прави се всичко в полза на развитието на творческите наклонности на младото поколение.

Израелско-арабският конфликт е причина за редица войни между държавата Израел и заобикалящите я мюсюлмански страни – най-вече Египет и Сирия. Такива са Арабско-израелската война от 1948, Суецката криза (1956), Шестдневната война (1967), Война на Йом Кипур (1973), операция Отбранителен щит срещу Интифадата ал-Акса (2002) и войната с Ливан (2006), в които побеждава. [3]

В Израел военната служба е 24 месеца за жените и 36 месеца за мъжете.

Република България признава Държавата Израел и установява дипломатически отношения с нея на 4 декември 1948 г.

На 10 юни 1967 г., след Шестдневната израелско-арабска война, България скъсва дипломатически отношения с Израел.

Двете страни възстановяват дипломатическите си отношения на 3 май 1990 г. [4]

Чествания по повод 80 години от спасяването на българските евреи

На 10 март 2023 г. се навършиха 80 години от спасяването на българските евреи от лагерите на смъртта. Всичко започва през 1940 г., когато Светият синод на Българската православна църква, оглавяван от софийския митрополит Стефан, много адвокати, лекари, писатели, художници, учители и други интелектуалци и общественици. Сред тях са Тодор Влайков, Елин Пелин, Григор Чешмеджиев, Стоян Чилингиров, Елисавета Багряна, Людмил Стоянов, Константин Константинов и др. Всички се обявяват срещу приемането на Закон за защита на нацията. Продължава се със смелата постъпка на митрополит Кирил (бъдещия патриарх), кой-

то през нощта на 10 март 1943 г. влиза при уплашените и обезверени евреи, събрани в двора на едно пловдивско училище и заявява, че ще тръгне с депортираните, ако не бъдат освободени и подписката на подпредседателя на Народното събрание Димитър Пешев да бъде спряна и отменена депортацията на евреите – български граждани, подкрепена от още 43-ма народни представители, защото „Честта на България и на нейния народ е не само въпрос на чувство. Тя е преди всичко елемент на нейната политика“. Протестите създават възможност цар Борис III, от подготвените два плана: депортация на всички евреи извън пределите на България (План А) и изселване на софийските евреи в провинцията (План Б). да одобри втория план и да отмени депортацията.

Тук е мястото да се споменат и имената на: адвокат Иван Момчилов, пенсионирания професор Владимир Куртев, търговеца Асен Суичмезов и пловдивския народен представител Петър Михалев, на д-р Обрейко Обрейков – председател на Търговската камара – инициатор за подписа против депортацията, на юристите Йордан Ковачев, Недко Каблешков, Георги Тодоров, Георги Кръстев, на о.з. полк. Цветан Мумджиев, не допуснал младежи от еврейските трудови лагери да се завърнат през 1943 г. по родните места в Беломорието, където ги е очаквала сигурна смърт, а организиран скриването им, както и на пловдивския шивач Миленков, написал лично протестно писмо до царя. Застъпват се и много други хора и организации и над 48 000 живота в крайна сметка са спасени.

Така българите показват, че ако искаш да направиш нещо, ако притежаваш човечност и кураж, дори и в най-безнадеждни ситуации, винаги намираш начин, а кръглата годишнина даде възможност отново да си припомним за героизма и доблестта на българите, отказали да предадат своите еврейски сънародници, на народа опълчил се срещу антисемитската политика.

Кръглата годишнина ще се отбележи с множество инициативи в цялата страна през цялата година, като за целта е създаден инициативен комитет, който прие Национална програма, която включва събития за опазване на еврейското културно наследство, научноизследователска дейност и изложби, издателска дейност,

възпоменателни инициативи, концерти, филмови прожекции, предавания и др.[5] А в паметния ден многобройни гости от страната и чужбина се стекоха пред мемориалите на спасението и организираха шествие в Кюстендил, митинг – поклонение на „Паметника на благодарността“ в Пловдив и международна конференция на тема „Ролята на юристите в спасяването на българските евреи“ в София, на която се представи проекта за изграждането на мемориален паметник – Давидова звезда, която ще напомня за юристите – спасители на българските евреи.

Сред поредицата от събития, се проведе в Българска телеграфна агенция, пресконференция на Клуба на приятелите българи и евреи (КПБЕ) и Българо-еврейския научен институт (БЕНИ). На нея Петко Колев представи пред аудиторията писмо на БЕНИ и КПБЕ, адресирано до президента Румен Радев и министъра на външните работи Николай Милков. В което се посочва, че трябва да бъде защитавана историческата истина за спасението на българските евреи – „Ние на 10 март и на 23 март, когато наистина депортацията е отменена, ние някак вече не празнуваме [...] тези дати потъват в разпри, обвинения, в търсене и отричане на вини“.[6]

В столицата се проведе шествие, което започна от Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, където президентът Румен Радев откри документалната изложба „80 години от спасяването на българските евреи“ до Паметните плочи на спасителите на българските евреи. В своето изказване, президентът посочи, че: „Въпреки натиска на нацистка Германия върху българските институции, нашият народ отхвърля антисемитизма“. Поднесоха се венци пред Паметните плочи на спасителите на българските евреи от името на президента Румен Радев, негово Светейшество българският патриарх Неофит и Светия синод на Българската православна църква, от царското семейство, политици, общественици и граждани.[7]

Столична община съвместно с Организацията на евреите в България „Шалом“ проведе поход на „Толерантността и мъдростта“ и церемония пред Паметника на Спасението в София, където бе отбелязана 80-годишнината от спасяването на българските евреи.

Почете се паметта и се положиха венци на гроба на Цар Борис III в парка на Двореца „Врана“ в столицата от евреи от България и Държавата Израел, в присъствието на лидери на еврейски организации.

В Регионален исторически музей – София се откри изложба – „Еврейската улица – реконструкция“. Тя е организирана по инициатива на Държавния културен институт към министъра на външните работи в партньорство с редица институции в страната. Тя представя живота на еврейската общност в България с помощта на артефакти и дигитализирани материали. Изложбата разглежда периода след Освобождението на България (1878 г.). Показва се ежедневието на евреите в българските градове чрез предмети от бита и религията.

Държавна агенция „Архиви“ представи изложба по повод 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи. Експозицията е озаглавена „Осъждане и спасение. Съдбата на българските евреи 1940–1944 г.“, част от Националната програма за отбелязване на 80-та годишнина от спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. Изложбата се състои от многобройни табла, които ни представят подбрани документи и снимки, свързани с еврейските символи и религиозен живот, присъствието на евреите по българските земи, прояви на омраза и антисемитизъм, българската общественост срещу расизма и антисемитизма, хронологии на Холокоста и антиеврейското законодателство в България и други. Председателят на агенцията, доц. д-р Михаил Груев коментира, че „Това не е първата изложба, която правим на тази тема, но мога да кажа, че може би тази е най-хубавата. Не само като дизайн, а и като материал, който в годините се натрупа. Говоря за оригинален изворов материал, който малко по малко идва в системата на архивите и в Централния държавен архив в частност, и който попълва нови и нови бели полета в познанието ни за тази толкова важна тема“. Сред организаторите е г-жа Иванка Гезенко, която коментира „Тази изложба е резултат от дългогодишната ни работа по темата. От 1998 г. до днес това е деветата ни изложба. Общо взето, правим на всеки пет години изложба. Тази изложба е резултат от надграждането на работата ни. Ако през далечната

1995 г. боравехме с не повече от 300 документа, които предоставихме на проф. Михаел Бар-Зоар за работата му по книгата „Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи“, то към днешна дата последният опис на документи възлиза на 73 486 листа за Централния държавен архив и над 24 230 листа за регионалните архиви“. [8]

Държавният архив в Кюстендил също откри изложба с оригинални документи, озаглавена „80 години от спасяването на българските евреи през Втората световна война“, която представя документи от фондовете на еврейските общини в Кюстендил и Дупница, документи от личния фонд на Асен Суичмезов – един от участниците в Кюстендилската акция, документи за Владимир Куртев и Димитър Пешев.

През втората половина на месец март в Държавна агенция „Архиви“ бе домакин на представянето на книгата „Минимум човешчина. Кюстендилската акция за спасяването на българските евреи“ на доц. д-р Ангел Джонев, в което с многобройни архивни документи и илюстрации се показва ролята на Кюстендилската акция, участието на кюстендилците в нея, развитието на въпроса и съдбата на петимата кюстендилци – Димитър Пешев, Петър Михалев, Асен Сучмезов, Владимир Куртев и Иван Момчилов.

Народното читалище „Емил Шекерджийски – 1919 г.“, проведе кръгла маса – дискусия на тема „Памет и приемственост“ през месец май. В нея учатваха бележити личности от еврейски произход и членове на читалището които представиха своята – личната и родовата памет на фамилията от трагичните събития сполетяли българските евреи през Втората световна война.

Заключение

Ние можем само да бъдем горди, че нашите предшественици тогава не са се поддали на натиска. Оценявайки акта на признателност да не забравяме, че това е и акт на защита на историческата истина и достойнството на България, която се оказва единствената държава в лагера на Хитлер в Европа, където евреите не само не изчезват, но и увеличават броя си по време на войната с над 3 хиляди новородени. [9]

С тези проведени събития няма да се приключи отбелязването на това велико дело, 80 години от спасяването на българите, с еврейски произход.

И ще завърша с някои от думите на проф. Михаел Бар-Зоар, изречени при откриването на изложбата в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – „Аз го виждам това, и моите приятели, като един свещен дълг, който имаме към България – да разпространим в целия свят тази история за спасяването на евреите. Понеже това не е събитие от един ден или два дни. Това е нещо много дълбоко и трябва да го пазим в българската душа и в нашите спомени [...] И съм много щастлив, че мога да кажа тези думи днес, в моя роден град София, на толкова важна публика. Така че, моля ви се, помогнете ми да можем да разпространим тази история. Това е за чест на българите, за чест на моята родина [...] Аз се питам какво имате вие, българите, във вашата кръв. Дали това е водата или въздуха. Какво е направило тези българи, които са имали история, като много нации в Европа, да бъдат единствените в света. Единствените, които бяха против закона за защита на нацията. Какво направи, че цялото това мнозинство в парламента, което беше за Германия, се окопити, и каза „Не пипайте нашите българи, нашите евреи“. Какво стана, че църквата на България, е единствената църква в света, която се бори толкова смело да спаси евреите“.

Литература

1. Country Studies. The Library of Congress. Посетен на 20 юли 2007.
2. Министерство на външните работи на Израел Israel Ministry of Foreign Affairs, 1 април 1999. Посетен на 20 юли 2007.
3. **Колев**, Арсини, „Българо-израелско сътрудничество в сигурността и обществения ред“, Магистърска теза, Академия на МВР
4. **Баярова**, Яна, Израел се обявява за независима държава / Actualno https://www.actualno.com/chronicles/izrael-se-objavjava-zanezavisima-dyrjava-news_674166.html [Посетен на 07.04.2023 г.]
5. Пловдив чества утре 80 години от спасяването на българските евреи от лагерите на смъртта на „Паметника на благодарността“ / 8 Март 2023. – Сайт на Община Пловдив <https://www.plovdiv>

bg/%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2-%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D1%83%D1%82%D1%80%D0%B5-80-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%81%D1%8F%D0%B2%D0%B0/ [посетен на 15.03.2023 г.]

6. **Христова**, Виктория, Отбелязваме 80 години от спасяването на българските евреи по време на Втората световна война – 8 Март 2023 г. / Dunav Most <https://www.dunavmost.com/novini/otbelyazvame-80-godini-ot-spasyavaneto-na-balgarskite-evrei-po-vreme-na-vtorata-svetovna-voina> [посетен на 05.04.2023 г.]
7. Държавна агенция „Архиви“ представя изложба по повод 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи, 15 март 2023 Сайт на БТА <https://www.bta.bg/bg/news/lik/421314-darzhavna-agentsiya-arhivi-predstavya-izlozhba-po-povod-80-ata-godishnina-ot-s> [посетен на 15.03.2023 г.]
8. **Николова**, Гергана. Оригинални документи попълват бели полета в познанието за спасението на българските евреи, каза доц. Михаил Груев, 15 март 2023, Сайт на БТА <https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/424404-originalni-dokumenti-popalvat-beli-poleta-v-roznanieto-za-spasenieto-na-balgarsk> – [посетен на 10.05.2023 г.]
9. Спасяването на българските евреи – един народ се изправя срещу хитлерова Германия / Епицентър, 9 март 2023 <https://epicenter.bg/article/Spasyavaneto-na-balgarskite-evrei---edin-narod-se-izpravya-sreshthu-hitlerova-Germaniya/310527/11/0> [посетен на 11.05.2023 г.]